

Із циклу щорічних лекцій
пам'яті Івана Огієнка

**«...ПРАЦЯ МОЯ –
ЦЕ НЕ АМБІЦІЯ»:
ЛІТЕРАТУРНИЙ ПОРТРЕТ
ГРИГОРІЯ КОСТЮКА
У КОНТЕКСТІ ЕПОХИ**

*Лекцію прочитано 27 жовтня 2017 року
в Кам'янець-Подільському національному
університеті імені Івана Огієнка*

УДК 821.161.2.09
ББК 83.3(4Укр)6-8
Б 33

*Друкується згідно з рішенням ученої ради
Кам'янець-Подільського національного університету
імені Івана Огієнка, протокол за № 12 від 30 листопада 2017 р.*

Загальна редакція ректора Кам'янець-Подільського
національного університету імені Івана Огієнка
професора **Сергія Копилова**

Відповідальний редактор **Олег Рарицький**

Рецензенти:

Альберт Кіпа, доктор, президент УВАН у США

Галина Насмінчук, кандидат філологічних наук,
професор (Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка)

Б 33 Баштова Надія, Теодор Костюк

«...Праця моя – це не амбіція»: літературний портрет
Григорія Костюка у контексті епохи : відкрита лекція. –
Кам'янець-Подільський : ТОВ «Друкарня “Рута”», 2017. – 44 с.

УДК 821.16.2.09
ББК 83.3(4Укр)6-8

© Н. Баштова, 2017

© Т. Костюк, 2017

Третя публічна лекція пам'яті Івана Огієнка була прочитана в рамках проведення Міжнародної наукової конференції «Григорій Костюк та його доба», приуроченої 115-й річниці від дня народження видатного вченого-літературознавця, письменника, мемуариста, історика, журналіста.

Пошанування Григорія Костюка в Огієнковому університеті має тривалу історію. З перших років незалежності викладачі кафедри української літератури встановлюють контакти з письменником і родиною, налагоджують листування, здійснюють активну краєзнавчу роботу з метою осягнення багатогранного набутку славного земляка.

Восени 1992 року в рідному селі Г. Костюка було урочисто відзначено його 90-ліття. Відтоді подібні заходи стали традиційними як на малій батьківщині (с. Боришківці), так і в стінах університету. Свого часу Г. Костюк навчався у створеній при Кам'янецькому університеті гімназії для дорослих. На його переконання, ця гімназія «...не лише виконала своє призначення, але й стала тривалим пам'ятником своєму славному засновникові», а університет «став справжнім першим великим розсадником української науки». Від осені 1919 року до 1923 року Г. Костюк був учнем Кам'янець-Подільської гімназії для дорослих і водночас свідком тих історичних подій, що відбувалися у тодішній столиці українського національного відродження. У своїй мемуарній діалогії Г. Костюк описав зустріч 1964 року з Іваном Огієнком, на той час митрополитом Іларіоном, з особливим теплом згадував те розчулення, яке вони обоє пережили від спільних спогадів про Кам'янець і його університет.

«Золотим Поділлям» називав Григорій Костюк свою малу Батьківщину, згадуючи вже на часовій і просторовій відстані «...горби, яри, скелі, у скелях більші і менші печери, страшні, таємничі, привабливі. Звивисті й покручені на високих пагорбах дороги і стежки, а поруч – урвища й провалля, при погляді у які аж дух забивало від цікавості й страху. Великі ліси, часом гарні, як уявні райські сади, а часом – густі, чорні, дикі й непролазні джунглі, як тайга. Весняні, літні й осінні дні виповнені золотим сонцем і теплими цілющими дощами. Ночі – ясномісячні або темнозоряні і такі до божевілля гарні, що здавалося, ніби вся природа, навіть каміння навколо, співала. Але на цей чарівний кадр насувається інший: широчезні, на сотні десятин розлогі й гойні лани пшениці, жита, кукурудзи, буряків – пані Рокосовської і пані Шлягурської. Ми їх ніколи не бачили. Вони, боги, жили десь поза нашою уявою: чи то в своєму палаці, який ми обходили далеко, або десь по чужих світах. Але безмежні лани їх квітнуть пишними врожаями.

І тут же, на узбіччях панських ланів, по кутках і пагорбах – дрібненькі смужки селянських нивок. Оце і все про моє “золоте Поділля”»¹.

Григорій Костюк – народився 25 жовтня (за новим стилем) 1902 р. у с. Боришківці, неподалік від Кам’янця-Подільського Хмельницької області.

Його наукова діяльність починалася в Київському інституті народної освіти (1925–1929). У Харкові, в Інституті літератури імені Тараса Шевченка (1929–1931), здобув нау-

ковий ступінь кандидата філологічних наук. Навчався та співпрацював з такими відомими українськими літературознавцями, як В. Бойко, В. Державин, М. Зеров, С. Єфремов, В. Коряк, М. Плевако, А. Річицький, П. Филипович, А. Шамрай, Б. Якубський.

З переміною ідеологічного режиму став жертвою репресій, як і багато його колег. Відбувши п'ятирічне ув'язнення (1935–1940), в роки Другої світової війни змушений був залишити батьківщину та приєднатися до українського культурного осередку в діаспорі.

Тим часом становлення Г. Костюка як науковця, критика й історика літератури відбулося в Україні, що, безумовно, вплинуло на формування його естетико-культурного світогляду та науково-критичного стилю, специфіка яких нівелювалася суспільно-політичними подіями тієї доби.

Розглянемо крізь призму часу, позначеного не лише суспільно-політичними обставинами, а й стильовими пошуками в мистецтві й літературі, формування творчої постаті Г. Костюка, становлення й утвердження його національно-державницьких поглядів. Відмовимося від докладного наведення фактів біографії. Вона достатньо висвітлена у статтях багатьох дослідників, зокрема В. Голуба, І. Дзюби, М. Жулинського, І. Кошелівця, П. Одарченка, Ю. Пригорницького, П. Ротача, С. Черняк. Особливим біографічним джерелом є спогади самого Г. Костюка. Натомість звернімо увагу на духовну атмосферу історико-

літературного життя Києва та Харкова, де формувалося світосприймання майбутнього критика, набували чіткої визначеності його національна свідомість, естетичні й політичні погляди, філософські орієнтири.

Аналізуючи історичну панораму періоду початку ХХ століття, Г. Костюк в одній зі своїх статей зазначив, що то був час, коли «...замість культурницького українофільства, народолюбного просвітництва Старої української громади, виростає й утверджується, на основі вчення М. Драгоманова та загальноєвропейського політичного руху кінця ХІХ сторіччя, новий український революційно-визвольний рух»².

Справді, перші два десятиліття ХХ століття позначені якісно новим піднесенням у розвитку української мистецької думки. У цей час і починає викристалізовуватися естетична концепція критика. Фундаментальною базою для неї були українські національні традиції. Під впливом поезії Т. Шевченка, С. Руданського, Б. Грінченка, О. Олеса, прози Марка Вовчка, М. Гоголя, В. Винниченка, історико-літературних досліджень І. Франка та М. Грушевського формувалася його українська свідомість, витворювався той національний дух, який виявляється в культурі під впливом національної художньої літератури.

Отже, національний ідеал майбутнього критика розвивався, з одного боку, під впливом духовних набутоків «старого» ХІХ століття, а з другого – модерних, нетрадиційних і самобутніх культурних особливостей початку ХХ-го.

Для більшої частини українських письменників, незалежно від їхньої естетичної програми чи приналежності до тієї чи іншої літературної організації, вкрай принциповим було «узгодження свого національного єства та національних стимулів з історичною реальністю»³.

Так, Г. Костюк був свідком тріумфу та падіння УНР. Історичні події тієї ефемерної доби старанно й критично відфільтрувалися, сублімуючись у розуміння національної ідеї як прагнення звільнити українську свідомість від тотальної заангажованості століттями фабрикованою теорією меншовартості.

Після закінчення початкової школи у рідному селі Боришківці (1915), від осені 1919 до 1923 року Григорій Костюк навчався в гімназії для дорослих, створеній при Першому державному українському університеті м. Кам'янка-Подільського. Саме тут він став свідком відомої дискусії між І. Драй-Хмарою та І. Дніпровським про роман В. Винниченка «Чесність з собою». Творчість Володимира Винниченка одразу захопила своєю новизною й оригінальністю, ніби закликаючи також бути чесним із самим собою. На схилі віку уже відомий винниченкознавець згадуватиме про свої перші враження від Винниченкових творів: «Вони були не подібні до всіх тих інших, що я читав. Змістом своїм вони були чомусь дуже сучасними, нашими, ніби щоденними й одночасно чарівними, привабливими, інколи – болючими»⁴.

То була передісторія винниченкознавчої практики Г. Костюка. Згодом, досліджуючи основні аспекти Винни-

ченкової прози й творчості в цілому, він наголошуватиме на її основоположних факторах, базою для яких були «позитивні державно, соціально й націотворчі ідеї й образи»⁵. Запропонована Винниченком соціалістична програма, в якій знищення капіталізму розглядалося як засіб, а ідеал соціалізму мусив стати гармонією «широкого, повного, гарного»⁶ життя, імпонувала критику.

Отже, соціалістичне перетворення дійсності та національна ідентичність як особливий психотип визначали першооснову ідеологічної, національно-культурної концепції вченого.

Новий літературний світ, репрезентований іменами М. Хвильового, В. Блакитного, В. Коряка, які активно розробляли теорію «пролетарського мистецтва», дедалі більше привертав увагу Г. Костюка, він починав вірити у нову пореволюційну Україну. Зрештою, художня спадщина названих письменників у майбутньому трансформується в об'єкт його літературно-критичних студій на еміграції, а Микола Хвильовий, після Володимира Винниченка, стане «другою болючою проблемою життя».

Знайомство з творчістю М. Хвильового (завдяки українському поетові Іванові Дніпровському), а відтак і з письменником особисто, відіграло особливу роль у становленні світообразних засад Г. Костюка. Ще під час навчання у соціально-економічній профшколі Кам'янець-Подільського, в яку було об'єднано гімназію ім. С. Руданського та гімназію для дорослих при Першому державному університеті, він

марив Києвом, водночас його також притягував і Харків – столиця, де зароджувався неоромантичний літературний напрям – «вітаїзм». Після закінчення робфаку Кам'янець-Подільського сільськогосподарського інституту (1925 р.) Г. Костюк таки переїжджає до Києва, де навчається на факультеті професійної освіти відділу української мови та літератури Київського інституту народної освіти. Тут починається і його наукова кар'єра. Від 1928 року він працює на посаді постійного рецензента у київському часописі «Життя й революція» (гол. редактор В. Підмогильний), а упродовж 1928–1932 років статті й рецензії критика-початківця з'являються друком на шпальтах багатьох тогочасних періодичних видань, зокрема: «Життя й революція», «Червоний шлях», «Молодняк», «Критика», «Літературна газета», «Пролітфронт».

Початком його літературно-критичної діяльності слід вважати 1927 рік, на цьому наголошував і сам учений у своїх спогадах та наукових розвідках⁷. У літературно-мистецьке життя Г. Костюк входив з уже наміченими шляхами формування національної свідомості.

Саме тоді тривала відома літературна дискусія 1925–1928 років. Цей рецидив у філологічному дискурсі нагадав про споконвічну болісну проблему взаємодії художньої традиції та новаторства, але в цілком новому ракурсі диктату соціологізації мистецтва. На той час критик не міг дійти якогось конкретного висновку, проте в пізніших ширших історико-літературних дослідженнях він подав цілком

оригінальний індивідуально аргументований план того процесу літературної полеміки, учасником якої став рефлексивно, співпрацюючи з М. Хвильовим. Для Г. Костюка суперечка між лідерами ВАПЛІТЕ та «Плугу» (М. Хвильовим та С. Пилипенком) мала «чисто хатнє, родинне значення», оскільки він вважав, що «то був удар двох різнотемпераментних українських патріотів, які часто, хоч і в гострій формі, змагалися за одну і ту ж, дорогу їм обом справу», прагнучи до однієї і тієї ж мети – виховання саме української інтелігенції, яка б не зрікалася рідної мови і достеменно зналася на власній культурі⁸.

Г. Костюк високо оцінював організаторську роль С. Пилипенка в українському культурному житті після революції. Попри те, що «Плуг», за характеристикою критика, – організація дилетантська, значення «плужанського масовізму» він вбачав у тому, «що цей рух, незважаючи на всю свою пізнішу потворність, спочатку відіграв чималу організаторську роль, роль збирача, консолідатора та стимулятора нових творчих революційних сил...»⁹. Цікаво, що Г. Костюк свою початкову літературно-критичну практику зреалізовував, відвідуючи літературні вечори у Кам'янець-Подільській філії «Плугу», заснованій Савою Божком. Тому поза всіма недоліками організації зумів побачити і її позитивний внесок у культурно-мистецький рух 20-х років минулого століття. І насамперед те, що доповіді й дискусії на літературні теми спонукали до вдумливого підходу до прочитання та вивчення художніх творів, а тим

більше, якщо вони пропагують марксистське «пролетарське мистецтво».

Таким чином, суспільно-політична ситуація в країні – впевнене впровадження марксистсько-ленінської теорії, з одного боку, та відстоювання національної ідентичності більшістю українських письменників – з іншого, не могла не відбитися на становленні естетико-культурної концепції Г. Костюка як критика. У його статтях та рецензіях доеміграційного періоду важко спостерегти ясність і чіткість ідейно-критичних суджень. Із одного боку – це рафінована «марксівська» критика з її універсальною термінологією, з іншого – претензійні виступи проти пануючого режиму з його монопідходом до художнього тексту.

Переїхавши наприкінці 1929 року до Харкова, Г. Костюк з ентузіазмом приєднується до кола «активних романтиків» на чолі з М. Хвильовим, теорія «вітаїзму» якого, за визначенням М. Ільницького, була «не суто естетичною концепцією, вона стосувалася проблеми відродження нації, національного характеру, національної культури»¹⁰, що відповідало естетико-культурним ідеалам Г. Костюка. Таким чином, національна ідея, зрефлектована у його свідомості, переростала в ідею відродження України, якій він присвятив усе своє життя.

У Харкові, завдяки своїм друзям ще з Кам'янця-Подільського Т. Масенку, С. Божку, О. Кундзічу, а також І. Сенченку, з яким листувався за часів навчання в ІНО, Г. Костюк долучається до нового літературного кола. Знайомиться з

Г. Епіком, О. Копиленком, М. Кулішем, А. Лейтесом, А. Любченком, В. Мисиком, Д. Фельдманом, Ю. Яновським. Найближчі ж стосунки зав'язуються з Григорієм Епіком, Василем Мисиком та Аркадієм Любченком. До речі, з чотирьох друзів живими й духовно нескореними залишаються тільки Григорій Костюк та Аркадій Любченко. Вони, переживши добу «партійної чистки», продовжать літературні традиції 20-х в осередках української еміграції.

Г. Костюк бере активну участь у процесі творення нової організації – «Пролітфронт», що мимоволі стала організацією іншого гатунку, ворожого партійним кланам. Хоча, розуміючи всю непевність становища й відсутність перспектив вільного розвитку літератури, організація реалізувала природне людське бажання вижити у нових умовах терору – «об'єднатись всупереч ВУСППові у нову організацію на бойовій базі марксизму і партійности», – зауважував Г. Костюк у листі до П. Голубенка від 24 квітня 1982 р., аналізуючи з віддалі часу ті суспільно-політичні ідеї¹¹. Попри те, що існування організації так чи так виявилось ефемерним, спроби врятувати своє досить хистке становище робилися.

Зокрема, Г. Костюк пише для публікації в однойменному видавничому органі «Пролітфронту» замовні «погромні» статті на критику пролітфронтівської опозиції (ВУССП, «Молодняк»), що мали хоча б частково сприяти реабілітації становища, – так у 1930 році з'являються критичні рецензії «Деякі корективи до “справді марксистської” критики “робітних сил”» і «”Визволення” О. Копиленка та його критика».

Ці статті було написано за вимогами «марксівської критики». Володимир Панченко, досліджуючи ранні студії Г. Костюка, слушно зауважив, що «він намагався докопатися до суті “марксистської істини” всерйоз»¹². Тому й доходив до досить епатажних та суперечливих висновків. З’ясовуючи свої завдання як критика, він акцентував на тому, що для нього було важливо досліджувати як ідеологічні, так і психологічні та формальні нарації літературного твору, виявляти його зв’язок з «ідеологічним центром» епохи, і на цих підставах визначити соціальну актуальність твору.

Отже, розшифровуючи підтекстові контамінації літературно-критичного доробку ранніх статей Г. Костюка, простежуємо неврівноваженість його суджень. Відчувається, що автор змушений писати на соціальне замовлення. При цьому його внутрішнє «я» переживає певний дисонанс, який доцільно розглядати як боротьбу національного генотипу з новою штучно формованою системою цінностей.

У статтях про творчість Тодося Осьмачки, в долі якого вже на еміграції Г. Костюк відіграє чи не вирішальну роль, він намагатиметься дослідити ідеологічну спрямованість та соціальну актуальність поезій письменника. Низку своїх спостережень над поетичними текстами із збірок «Круча», «Скитські вогні» і «Клекіт» критик «втискує» у рамки марксівської критики.

Дослідницька праця Г. Костюка еміграційного періоду розгорталася у двох напрямках: літературознавчому та політологічному. Паралельне вивчення політології й історії

літератури сприяло формуванню його концепції й подальшому її культивуванню в наукових розробках. Роздвоєння зацікавлень ученого інспірувалося суспільно-політичними умовами й особливостями літературного процесу поза межами України, що творився українськими письменниками, які починали свій шлях на батьківщині. Г. Костюк був одним із них. Його, як і більшість його колег, було звільнено й репресовано, а також позбавлено права викладати. Понад десятиріччя тривав період «мовчання».

Переживши п'ятирічне ув'язнення, уникнувши розстрілу під час воркутської трагедії 1938 року, Г. Костюк у листопаді 1940 року переїжджає до містечка Слов'янськ Дніпропетровської області. Колишньому професору історії літератури із «заплямованою» біографією не дозволяли повернутися до наукової й педагогічної практики, тому довелося влаштуватися не за фахом – експедитором лікарні.

Історичні події 1941 року кардинально змінили все його подальше життя. Рятуючись від переслідування радянсько-більшовицького НКВД та фашистських окупантів, Г. Костюк у вересні 1943 р. змушений переїхати із Києва, де жив з початку 1942 року, до Львова. Там, як відомо, під час війни жили й творили майже всі ініціатори ідеї «великої української літератури»: І. Багрянний, Ю. Лавріненко, Є. Маланюк, У. Самчук, Ю. Шерех (Шевельов). Їхні твори виходили друком в «Українському видавництві», публікувалися в «Наших днях» та інших львівських часописах.

Григорій Костюк із перших днів приїзду бере активну участь у літературно-мистецькому та громадському житті міста. 1943 року він стає членом Спілки письменників і журналістів, друкує нариси, статті та рецензії у «Львівських вістях», «Краківських вістях», «Наших днях». Під новелою «Сон»¹³ вперше підписався псевдонімом Борис Подоляк, яким у майбутньому часто послуговувався.

Отже, літературно-критичні праці 1943–1944 років засвідчили повернення Г. Костюка до літературознавства. Однак його естетико-філософські орієнтири уже кардинально змінилися. Назва однієї із праць цього періоду «Українські письменники і вчені в більшовицьких тюрмах і таборах» говорить сама за себе. На даному етапі він прагне розкрити якомога більше фактів про нечуваній і незнаний ще в світі сталінський терор. Провідним мотивом його праць стає об'єктивна оцінка політичної ситуації в СРСР і УРСР зокрема. Водночас вченого цікавить доля письменника як особистості в радянському суспільстві на основі психологічного експерименту над творчою лабораторією митця.

Новий етап у житті Г. Костюка можна означити як період реабілітації, де чималу роль відіграли автобіографічні факти. Прикметно, що тенденція біографізму (автобіографічності), окрім історичних та суспільних обставин, що сприяли виникненню літературного життя, апріорі визначала художній напрямок розвитку української літератури в період ДіПі-таборів та МУРу.

Потрапивши у 1945 році до табору ДіПі, розташованого в американській окупаційній зоні в Німеччині, Г. Костюк (разом із Юрієм Шевельовим (Шерехом), Уласом Самчуком, Віктором Петровим (Домонтовичем), Юрієм Косачем) стає одним із організаторів МУРу, публікує свої статті й нариси та співпрацює в українських періодичних виданнях Німеччини. Він редагує зокрема «Літературний зошит» при «Українських вістях» (Новий Ульм) та розділ «Література, мистецтво, критика» при «Сучасній Україні» (пізніше – часопис «Сучасність», Мюнхен), працює над виданням літературно-критичного альманаху «МУР». Період МУРу у біографії Г. Костюка – це період активної суспільної діяльності та критичної прозріливості. Насамперед тому, що почуття відповідальності перед майбутніми поколіннями за пережите актуалізує прагнення повноти виявлення історичного минулого, ролі власне людського потенціалу в цьому процесі, розкриття ідеалу гуманістичного начала буття. Його критична практика на даному етапі та в майбутньому – це типова «критика з приводу», оскільки поява більшості літературознавчих та публіцистичних статей і розробок була зумовлена тими чи тими суспільними обставинами.

Жанр біографічної статті-наряду є чи не домінуючим в літературно-критичному доробку вченого. Кожна ювілейна дата давала поштовх для написання чергової праці – статті чи наряду. Зокрема, лише за 1951 рік з'явилася низка відповідних літературно-критичних праць, опублікованих у «Сучасній Україні»: «Володимир Винниченко (27 липня

1880 – 6 березня 1951)», «Замість ювілейного привіту. 50 років від дня народження Григорія Даниловича Епіка», «60-ліття Павла Петровича Филиповича», «Михайло Драгоманов й українська літературна критика. (110 років від дня народження)», «80-річчя від дня народження В. Стефаніка», «Четвертий героїчний вчинок А. Таїрова. (До 26-річчя вистави “Патетичної сонати” М. Куліша в Камерному театрі)» та ін. Проте справа не стільки в знаменній даті, що наближалася, як у зовнішньому її сприйнятті. Не згадати жодним словом свого сучасника-однодумця, друга або вчителя не дозволяло Г. Костюку сумління. Відтак продукується літературна публіцистика, очевидно, маніфестуючи трагедію «окаянних років» самого автора та життя українського народу в цілому: «Пам’яті замучених. До двадцятиріччя розстрілу групи українських письменників» (1947), «За що було вбито Кірова?» (1949), «Факти, яких не можна оминати (Доля єврейських письменників в УРСР)» (1951), «Советська система концтаборів перед судом світу. Коли ж відбудеться справжній суд? (Нотатки з брюссельського процесу 21–26 травня 1951)» (1951) тощо.

Переїхавши до США, Г. Костюк почав працювати у межах програми вивчення СРСР при Колумбійському університеті над зовсім тоді нерозробленою у політології темою про панування комуністичного режиму в Україні у 30-х роках ХХ століття. Отже, тему українського питання у контексті комуністичного режиму СРСР він почав вивчати ретельно й глибоко. Як наслідок з’явилася праця «Сталінізм

в Україні (Генеза і наслідки)», що вперше вийшла друком англійською мовою «Stalinist Rule in the Ukraine: A Study of the Decade of Mass Terror (1929–1939)» (1960), і стала своєрідним навчальним посібником у вивченні історії України для студентів американських шкіл.

Учений, зосереджуючи свою увагу на дослідженні історико-політичного процесу в Україні, наводить мортиролог планомірного руйнування, викорінення власне українських національно-духовних основ. Це насамперед ліквідація історичних шкіл М. Грушевського та М. Яворського, філософської науки В. Юринця, мовознавчої науки з її центром – Інститутом мовознавства АН, курбасівського театру «Березіль», школи малярства «бойчукістів», видавництва УРЕ, заснованого М. Скрипником, видавництв «Рух», «Час», «Книгоспілка», усунення з посад директорів, редакторів та більшості співробітників ДВУ й молодіжного видавництва «Молодий більшовик», де у 1930-х роках працював як редактор і сам Г. Костюк.

Науково-критична манера вченого еміграційного періоду характеризується принциповістю, життєвою активністю думки, толерантністю, відкритістю й апіорним бажанням об'єднати все прогресивне, талановите й естетично цінне.

Життя Г. Костюка в таборах ДіПі, а з тим і МУРівський період, тісно пов'язане з утворенням та функціонуванням нової партії УРДП. Будучи переконаним, що у нових умовах суспільна діяльність може принести більшу користь, аніж літературна, Г. Костюк прийняв пропозицію Івана Багряного,

Бориса Левицького та Романа Паладійчука взяти участь у створенні нової революційно-демократичної партії. Цікаво, що обґрунтовуючи проблеми літературної критики на еміграції, Г. Костюк побіжно згадав про естетичну позицію Івана Багряного в загальномистецькому експерименті творення «великої літератури». Нагадав про її полемічність, адже І. Багряний, зважаючи на своє розуміння ролі митця й мистецтва, виступив прихильником службового призначення творчої діяльності письменника, тим самим визнавши політичну місію літератури. Г. Костюк же не міг заперечити цю досить прямолінійну заяву, оскільки його світоглядна концепція, як уже зазначалося, теж не допускала існування лише «мистецтва для мистецтва», а й «мистецтво для народу». Мистецтво й література, за Г. Костюком, не могли існувати самі по собі, а виступали як синтез історичної доби і неодмінно мусили керуватися «великою ідеєю».

Отже, Г. Костюк, як і І. Багряний, увесь свій пафос вкладає в означення «великий»: «великий літературний рух», «великий скарб», «велика ідея». Друзі ще із студентських років прагнули єдиного – об'єднати «розпорошену» на той час українську національну політичну еліту, оскільки були певні того, що саме в організованій єдності потенціальних сил українського народу можна досягти успіху в боротьбі за державну незалежність. Ознайомившись із засадничими принципами майбутньої партії, Г. Костюк навіть пише проєкт її «Програмових засад», на основі якого й було ухвалено статут УРДП. На УРДП покладалася функція

своєрідного об'єднуючого чинника, антагоністичного тоталітарній системі. Однак через ідеологічний еkleктизм партія проіснувала недовго.

В одному з листів до І. Багряного з приводу утворення УРДП Г. Костюк висловлював сподівання на розв'язання справи так, щоб «не завалити Нац. Раду» і, щоб «не існувало урдепівських мельниківців і бандерівців». Однак попри всі наполегливі спроби дійти компромісу не вдалося.

УРДП мала стати революційно-народною партією, партією трудящих. Крім того, для Г. Костюка як літературного критика було важливо брати участь у діяльності партії, особливо на початковій фазі її розвитку, коли головною функціонуючою формою є публіцистична праця. Це й була та рушійна сила, яка привела його в політику.

Утворення УРДП стало для Г. Костюка важливим суспільно-політичним актом, а період її існування – невід'ємною частиною суспільно-громадського життя. Про це свідчать мемуари, в яких автор виділив окремий розділ, щоб винести на суд історії той ДіПівський післявоєнний час, коли радянські в'язні-втікачі шукали захисту на чужій землі, а також сумлінно зібрані матеріали про діяльність партії із його особистого архіву.

Зокрема в архіві Г. Костюка зберігся оригінал його доповіді, написаної з нагоди тридцятиріччя виникнення УРДП. Видно, що автора не переставала турбувати доля його вже зрілого «дитяти». Він навіть робить спробу окреслити цілісну модель становлення УРДП. При цьому виділяє в її розвитку

п'ять періодів, починаючи від часу створення і аж до кінця сімдесятих років. Зрозуміло, що на класифікації відбилася суб'єктивна думка історика. Однак важливим є сам факт її формулювання, оскільки він свідчить про те, що для Костюка ідея визволення українського народу тісно перепліталася із світовим революційно-демократичним рухом. Втім, основним засобом його стратегії й тактики, як, зрештою, й І. Багряного, залишалося слово, і в жодному разі не фізична боротьба.

Очевидно, усвідомлення національної ідеї, її активізація та функціонування мотивується дуалізмом Костюка-політика й літературознавця, його участю у творенні двох діючих організацій в таборах ДіПі – МУРу, а пізніше – ОУП «Слово» та УРДП, які мали покласти початок інтелектуальної боротьби за національне визволення України. Для Г. Костюка, як і для всіх підданих остракізму українців, ідея свободи, хоча й відносно, та все ж перестала бути мрією в еміграційному осередку.

Як політичний діяч, керівник УРДП Г. Костюк, за твердженням В. Гришка, увесь час намагався урівноважувати ліві й праві тенденції в партії, але опинився в «лівій групі» з принципу, як формально відповідальний за згоду на вступ УРДП в УСО¹⁴. Іван Багряний також наголошував на тенденції «шукування компромісу» Г. Костюком-політиком. Ймовірно, він вважав, що таким чином зможе вплинути, бодай примирити прихильників різних ідеологічних поглядів. Опинившись у меншості, Г. Костюк принципово не відстоював своїх переконань, а без злоби й планів помсти

відійшов від політики назавжди, обравши природніший, а саме літературний, шлях боротьби за українську ідею. Неодноразово радив і Багрянному зробити те ж саме, оскільки був переконаний, що його (І. Багряного) справжнє покликання – література. «Якби ти зумів завершити свою працю в УНРаді без плянів помсти і реваншу, – радив другові Г. Костюк, – а просто відійти і зайнятися тим, чим тобі належить займатися, то це був би той “розумний кінець”, про який ти писав мені»¹⁵.

Попри ідейні розходження Багрянний і Костюк залишалися друзями. «...Іван був найдавнішим моїм великим другом, дружба ця і в згоді, і в незгоді ніколи не зникала, вона була вища за наші особисті амбіції, уподобання, погляди», – писав він дружині письменника після його смерті¹⁶.

Сам Г. Костюк, згадуючи про період УРДП й МУРу, називає його періодом «гнилого лібералізму», через те, що намагався узгодити свій природний потяг до літератури з «політичною хворобою».

Для Г. Костюка все таки найбільше важив примат «великої літератури» як єдиного цілісного процесу з її самобутньою історією та органічно-національним стилем. Концепцію єдності українського історико-літературного процесу він відстоював в усіх своїх літературознавчих та публіцистичних працях. Висунута ним більш як півстоліття тому теорія національної єдності українського народу наразі є першорядною умовою існування української нації. Це засвідчує прогностичність думок критика, його суспільно-політичну прозірливість.

Ідея єдиної Української держави та цілісності її культури присутня в усіх історико-літературних працях Г. Костюка – не лише в статтях про окремих письменників, а й у синтетичних оглядах із історії української літератури. Найприкметніші з них: «Українська еміграційна проза за 1965 рік», «На магістралі історії», «З літопису літературного життя в діяспорі».

Розкрити істинну сутність тоталітаризму, джерела його виникнення й хибність ідеологічних засад, що неминуче призводять до стагнації суспільства, а з ним і культурного розвитку країни, означало аргументовано довести доцільність свого твердження про «двоколіїність» українського історико-літературного процесу.

Які ж критерії літературно-критичної оцінки виробляє Г. Костюк для легітимізації парадигми тяглості українського історико-літературного процесу? Насамперед це системно-цілісний підхід до вивчення історико-літературного явища, в основу якого покладено розуміння діалектики розвитку суспільних процесів та художньої свідомості.

Згідно з естетично-світоглядними принципами Г. Костюка, мистецтво функціонувало в діалектичній єдності з усіма ідеологіями і виступало складовою загальної ідеологічної надбудови. На основі цієї теоретичної сентенції, засвоєної ще з молодих років, викристалізовувалася його історико-літературна концепція цілісності.

У 1943 році, в Києві, він пише нарис «Основні проблеми періодизації історії української літератури (Спроба нового трактування)». Праця повністю, на жаль, нам не

відома, але, припускаємо, що частково її текст зберігся в особистих архівних фондах під назвою «Українська література до революції 1917 року. Основні лінії ідейно-мистецького розвитку (спроба періодизації)».

Автор дослідження за допомогою системно-цілісного аналізу прагне «по-новому, не сковуючи себе ніякою, зовні накиненою догмою, осмислити і переоцінити весь багатючий мистецький витвір духу народу нашого». Пригадаймо, що в такому ж ракурсі літературу як «витвір духу народу» сприймали І. Франко, М. Грушевський, М. Зеров, С. Єфремов.

Нарис Г. Костюка в цілому відтворює розвиток українського літературного процесу за його «тисячолітнє існування». Предметом дослідження виступає насамперед «безперервний ланцюг нашого історико-літературного розвитку». Тяглість історичного, а з ним і літературного процесу дослідник веде від епохи козаччини, вбачаючи в ній життєвість української національної ідеї, яка плекалася духовним, внутрішнім потенціалом народу. Сама ж українська література, на його думку, однозначно повинна виступати виразником народних душ і почуттів – «злету до державної могутності і становища підкореного невільника»¹⁷.

Таким чином ще до еміграції, в 40-х роках минулого століття, літературознавець, апелюючи до системно-цілісного аналізу історико-літературного явища, визначає чи не основну закономірність розвитку українського культурного життя, що згодом отримає назву «двоколійності». За твердженням Г. Костюка, «двоколійне» літературне життя

(історико-літературний процес на материковій Україні та на еміграції) – явище тимчасове, а тому повинно розглядатися в межах цілісного процесу.

Праця «На магістралі історії» якнайповніше передає сутність історико-літературної концепції вченого, який намагається визначити принцип неподільності творчого генія українського народу. Це своєрідний «діахронічний розтин», – як підкреслює автор, художньо-мистецького поступу українського письменства протягом 50-ти років (1917–1967). У статті літературознавець чітко сформулював свою історико-літературну теорію, паралельно аналізуючи два літературно-мистецькі світи – власне України та української діаспори, з'ясовуючи рушійні ідеї обох літературних осередків.

Г. Костюк сприймає український історико-літературний процес як моноліт, єдину цілісність, котра через лихоліття часу штучно розділилася. На його думку, кращі мистецьки довершені твори в Україні та на еміграції випромінюють «такі душевні порухи, такий психологічний стан, таку стилєво-мистецьку суголосність», що є ознакою недовговічності двоколійного літературного процесу, «що рано чи пізно тиранія, яка панує над нашим народом, впаде... Тоді довготривалий літературний процес поза межами рідного краю перестане існувати й природно ввіллється в єдине могутнє річище вільної української багатоплянової й багатовиявної у формах літератури»¹⁸.

Становленню української літератури на еміграції Г. Костюк присвятив два синтетичні огляди: статтю-нарис

«Українська еміграційна проза за 1965 рік» та ширшу історико-літературну розвідку «З літопису літературного життя в діаспорі», яку після публікації 1971 року в «Сучасності» (№ 9–10) було видано окремою книжкою.

Відомі також його статті «Традиція і новаторство» (1968), «Доба і письменник» (1973) та ін. Важливо, що в усіх працях Г. Костюка переважає одна й та ж історико-літературна сентенція. У його естетико-культурному вимірі доба, а водночас і соціальні чи історико-культурні процеси, апріорі визначають літературу. Вона не може мати власної автономії, хоча й послуговується своїми завданнями, які переважно зумовлюються суспільними функціями. Отже, література є явищем соціальним із передовими і обов'язково великими ідеями.

Вповні зрозуміло, що Г. Костюк не міг не задумуватися над призначенням української літератури та літературознавства. Найважливішим завданням її він вважав не тільки науково-критичне осмислення суто національних літературних проблем, а й вчасне та всебічне інформування українського читача про найвидатніші явища світової літератури. Українська література розглядалася критиком як складова світового загальноєвропейського культурного життя. Література ж діаспори була лише частиною власне українського історико-літературного процесу.

Аналізуючи свій літературознавчий досвід останніх років у листі до Галини та Дмитра Грушецьких (йшлося про статтю Гарасевичів в «Українських вістях» від 19 лютого

1984 р., ймовірно, про видання збірки «На магістралях доби»), Г. Костюк висловився так: «...праця моя – це не амбіція показатись, вискочити. Ні, це просто мій суспільний обов'язок робити корисне, потрібне для людей, для українського народу, для України. І мені здається, що збереження затоптаних копитами й кованими чобітьми цінностей наших є першорядне завдання...»

Усе своє життя Григорій Костюк, намагаючись дотримуватися свого життєвого кредо, працював, примножуючи й поповнюючи українську національну культурну скарбницю виданнями творів забутих й викреслених з історії української літератури письменників та вчених, дбаючи про збереження цінних архівних документів, як важливих історичних фактів, що є культурним надбанням України.

-
- ¹ Костюк Г. О. Зустрічі і прощання : спогади у 2 кн. / Г. О. Костюк – Київ : Смолоскип, 2008. – Кн. 1. – С. 30.
 - ² Костюк Г.О. Винниченко та його доба. Дослідження, критика, полеміка / Г. О. Костюк. – Нью-Йорк, 1980. – С. 32.
 - ³ Історія української літератури ХХ століття : в 2 т. / за ред. В. Г. Дончика. – Київ : Либідь, 1998. – Т. 2: Друга половина ХХ століття. – С. 23.
 - ⁴ Костюк Г. О. Зустрічі і прощання : спогади : у 2 кн. / Г. О. Костюк – Київ : Смолоскип, 2008. – Кн. 1. – С. 53.
 - ⁵ Подоляк Б. Володимир Винниченко (27.08.1880–6.03.1951) / Б. Подоляк // Українські вісті. – 1951. – 1–2 квітня. – С. 5–6.
 - ⁶ Винниченко В. К. Дизгармонія // Винниченко В. К. Драматичні твори. – Харків ; Київ : Рух, 1926. – Т. 9. – С. 24.

-
- ⁷ Костюк Г.О. Дещо про мою літературну спадщину. Автобіографічна розповідь // Сучасність. – 1972. – № 12. – С. 83; Костюк Г. О. Зустрічі і прощання : спогади : у 2 кн. – Київ : Смолоскип, 2008. – Кн. 1. – С. 179.
- ⁸ Костюк Г. О. Микола Хвильовий // Костюк Г.О. У світі ідей і образів. Вибране: критичні та історико-літературні роздуми 1930–1980. – Мюнхен : Сучасність, 1983. – С. 101.
- ⁹ Костюк Г.О. Шляхом зростання / Г. О. Костюк // Життя й революція. – 1929. – № 7/8. – С. 201.
- ¹⁰ Ільницький М. М. Література українського відродження. Напрями і течії в українській літературі 20-х – поч. 30-х рр. ХХ століття / М. М. Ільницький. – Львів : Обл. наук.-метод. ін-т освіти. – Львів, 1994. – С. 36.
- ¹¹ Лист Костюка Г. до Голубенка П. від 24 квітня 1982 р. – ІЛ., ф. 217.
- ¹² Панченко В. Григорій Костюк: життєва одісея і науковий спадок / В. Панченко // Костюк Г. О. Вибрані праці : у 5 т. / Г. О. Костюк – Київ : Смолоскип, 2015. – Т. 1. – С. 28–29.
- ¹³ Подоляк Б. Сон / Б. Подоляк // Наші дні. – 1943. – № 12. – С. 5–7.
- ¹⁴ Гришко В. Карби часу. Історія, література, політика, публіцистика : в 2 т. / В. Гришко – Київ : Смолоскип, 1999. – Т. 1: (1946–1952). – С. 334–335.
- ¹⁵ Лист Костюка Г. до Багряного І. від 30 жовтня 1961 р. – ІЛ. – Ф. 217.
- ¹⁶ Лист Костюка Г. до Багряної Г. від 9 вересня 1963 р. – ІЛ. – Ф. 217.
- ¹⁷ Костюк Г. «Українська література до революції 1917 року. Основні лінії ідейно-мистецького розвитку (спроба періодизації)». – ІЛ. – Ф. 217.
- ¹⁸ Костюк Г.О. У світі ідей і образів. Вибране : критичні та історико-літературні роздуми 1930-1980. – Мюнхен : Сучасність, 1983. – С. 6.

«Виростати в окрузі літератури і культури: син про батька» – під такою назвою представив свою презентацію син Григорія Костюка – Теодор Костюк.

Презентуючи колаж із світлин, він розповів про час свого дитинства, культурне оточення, у якому зростав, про історико-літературні зацікавлення батька, які так чи інакше впливали і на його особисте життя. Іван Багрянний, Улас Самчук, Докія Гуменна, Тодось Осьмачка, Ганна Шерей, Юрій Шевельов були не лише промоторами й координаторами історико-культурного процесу третьої хвилі української еміграції, а й близькими друзями Григорія Костюка, а Улас Самчук, Докія Гуменна, Ганна Шерей та Юрій Шевельов – хрещеними батьками його.

Порятунок літературно-мистецької спадщини українського письменника-емігранта та політичного діяча В. Винниченка, поїздка до Мужена – садиби, де жив письменник, знайомство із його дружиною Розалією Яківною, ознайомлення й первинний опис його особистого архіву та створення Винниченківської комісії в УВАН для збереження й видання літературної спадщини митця, щоб забезпечити належні умови для подальшого наукового вивчення його спадку, – основні віхи у життєписі Г. Костюка, на які звернув увагу у своїй доповіді Теодор Костюк.

Історична публіцистика – ще один аспект наукової діяльності літературознавця, на якому зупинився доповідач. «Сталінізм в Україні» – епохальне дослідження батька, актуальність й інформативність якого було визнано світовими політологами зокрема й науковою елітою в цілому. «Зустрічі і прощання» – унікальні спогади, за

перший том яких автора було удостоєно Премії Фондації Антоновичів, а за вагомий внесок у розвиток винниченкознавства – Державної премії ім. В. Винниченка від Українського Фонду культури. І насамкінець, починаючи від 1992 р., майже щорічне вшанування пам'яті Г. Костюка на його малій батьківщині у с. Боришківці та Кам'янець-Подільському університеті.

Коротко й інформативно, у формі презентації світлин із родинного архіву, представив життєпис батька його син – Теодор Костюк. У додатку подаємо представлені у презентації фото.

*Родина Костюків: Григорій,
Раїса і син Теодор –
з Олексою і Надею
Веретенченками.
Плауен, Німеччина,
лютий 1945 р.*

*1-й з'їзд МУРу. Сидять (зліва направо): Оксана Лятуринська,
Улас Самчук. Стоять: Василь Барка, Ігор Костецький,
Юрій Шерех, Борис Подоляк (Григорій Костюк),
Іван Багрянний, Яр Славутич.
Ашаффенбург, грудень 1945 р.*

*Зустріч з Йосипом Гірняком під час його приїзду з Австрії.
Сидять: Юрій Шерех, Йосип Гірняк, Докія Гуменна. Стоять:
Юрій Лавріненко, Григорій Костюк. Аугсбург, весна 1947 р.*

*Один із організаторів і член УНРади. Зліва направо:
Степан Чернецький, Григорій Костюк, Спиридон Довгаль
і проф. Борис Іваницький (голова УНРади).
Очевидно, друга сесія УНР, 1949 р., Аугсбург.*

*На першому з'їзді ОУП «Слово», 6-7 грудня 1958 р.,
Нью-Йорк. Розмовляють: Микола Шлемкевич,
Іван Багрянний і Григорій Костюк.*

Похорон Тодося Осьмачки, 1962 р.

*Григорій і Раїса Костюки
на відкритті пам'ятника Т. Г. Шевченку.
Вашингтон, липень 1964 р.*

*З'їзд ОУП «Слово», 25-27 грудня 1964 р.
Зліва направо: Галина Журба, Леонід Лиман,
Олекса Ізарський, Григорій Костюк.*

*Члени УВАН. Сидять (зліва направо): Яків Зозуля,
Іван Бакало, Григорій Костюк, Наталія Осадча-Яната, Олександр
Архімович (президент), Омелян Пріцак, Іван Замша. Стоять:
В. Міяковський, Іван Лисяк-Рудницький,
Сергій Крашенінніков, Всеволод Голубничий, Йосип Гірняк. 1965(?)р.*

Одна з річних зустрічей членів ОУП «Слово», 1966 р., Нью-Йорк. Стоять (зліва направо): Остап Тарнавський, Микола Понеділок, Івась Керницький, Василь Гайдарівський, Іван Кмета-Ічнянський, Леонід Лиман, Віталій Волков, Богдан Бойчук, Марко Царинник, Олена Василева, Святослав Гординський, Богдан Кравців. Сидять (зліва направо): Ярослава Оструг, Людмила Івченко (Коваленко), Улас Самчук, Григорій Костюк, Докія Гуменна, Юрій Лавріненко, Йосип Гіряк.

Зустріч членів ОУП «Слово» у Філадельфії, в домі Тарнавських, в січні 1972 р. Сидять (перий ряд, зліва направо): Іван Коровицький, Григорій Костюк, Галина Журба, Остап Тарнавський. Другий ряд: (зліва направо) М. Антипенко (дружина Анатолія Гака), Іван Керницький (ззаду), Віталій Волков, Василь Гайдарівський, Льоля Коровицька, Марія Струтинська, Святослав Гординський, Уляна Любович, Іван Антипенко (Анатоль Гак), Раїса Костюк, Докія Гуменна. Фото: Марти Тарнавської.

*Григорій, Раїса і Теодор
Костюки, 1966—1967 р.*

*Григорій Костюк
з дружиною Раїсою
і котом Мурком
на Шекспір-авеню,
Бронкс, Нью-Йорк,
вересень 1967 р.*

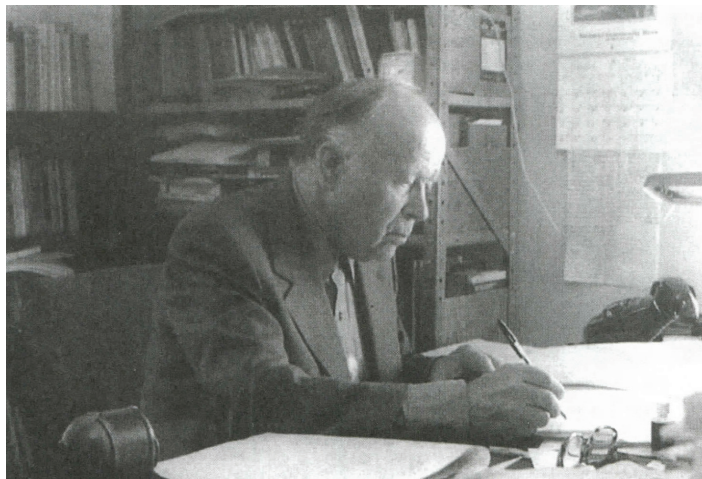
70-ліття Григорія Костюка. Зліва направо: Лев Майстренко, Остап Тарнавський, Ганна Шерей, Іван Керницький, Улас Самчук, Уляна Любович, Юрій Шевельов, Раїса Костюк, Григорій Костюк, Марта Тарнавська, Вадим Лесич, Докія Гуменна, Леся Костюк. Український Інститут Америки, Нью-Йорк, 1972 р.

Під час зустрічі в родині Варварових. Сидять (зліва направо): Осип Зінкевич, Ліля Варварів, Григорій Костюк, Теодор Костюк, Раїса Костюк, Костянтин Варварів. Вашингтон, 1978 р.

*Юрій Шевельов у кабінеті Григорія Костюка.
Ратерфорд, Нью-Джерсі, 1979 р.*

*Григорій Костюк працює над спогадами.
Ратерфорд, Нью-Джерсі, 1981 р.*

*Емма Андiєвська, Григорiй Костюк та iван Кошелiвець.
Зустріч з нагоди приїзду Емми Андiєвської та iвана Кошелiвця
до США. Листопад 1983 р.*

*Представник парафії св. Андрія (Вашингтон) Микола Криворук,
Микола Руденко, Григорiй Костюк, Раїса Костюк,
Слава Француженко. 1988 р.*

*Вручення нагороди Антоновичів. Стоять (зліва направо):
Тетяна Антонович, Омелян Антонович, Богдан Рубчак,
Ярослав Пеленський, Іван Фізер, Роман Шпорлюк. Сидять лауреати:
Григорій Костюк, Іван Химка, Юрій Шевельов. Квітень 1989 р.*

*Іван Дзюба і Григорій Костюк у сина Г. Костюка.
Сібрук, Меріленд, приблизно 1990 р.*

Група творчої молоді з України: лауреати видавництва «Смолоскип» відвідали Григорія Костюка. Сидять (зліва направо): Дмитро Туркевич, Григорій Костюк, Михайло Озеров, Вадим Коробка. Стоять (зліва направо): Андрій Кокотюха, Осип Зінкевич (керівник групи), Сергій Жадан, Світлана Олешко (режисер молодіжного театру «Арабески» з Харкова), Наталя Цимбал, Олесь Доній, Максим Розумний. Вашингтон, квітень 1996 р.

Меморіальна дошка Г. Костюка на фасаді школи у с. Боршиківці Кам'янець-Подільського району. 2017 р.

Науково-популярне видання

Надія Баштова, Теодор Костюк

**«...ПРАЦЯ МОЯ – ЦЕ НЕ АМБІЦІЯ»:
ЛІТЕРАТУРНИЙ ПОРТРЕТ ГРИГОРІЯ
КОСТЮКА У КОНТЕКСТІ ЕПОХИ**

Підписано до друку 04.12.2017 р.

Формат 70x100/32.

Папір офсетний. Друк офсетний.

Ум. друк. арк. 3,57

Наклад 300 прим. Зам. № 129

Віддруковано згідно з наданим оригінал-макетом
в друкарні ТОВ «Друкарня "Рута"»
(свід. Серія ДК №4060 від 29.04.2011 р.)
м. Кам'янець-Подільський, вул. Пархоменка, 1
тел. 0 38 494 22 50, drukruta@ukr.net